

RAQAMLI VA LOKAL TARIX MATERIALLARI ASOSIDA TARIX DARSLARIDA TADQIQOTGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Boymatov Farhodjon
Ziyodqo'zi o'g'li

Tarix kafedrasi o'qituvchisi

Аннотация

Ushbu maqolada tarix darslarida raqamli resurslar, lokal tarix materiallari, muzey, arxiv, xarita, mahalla tarixi, og'zaki tarix va vizual manbalar asosida tadqiqotga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish metodikasi tahlil qilinadi. Muallif tarix ta'limida raqamlashtirishni shunchaki elektron taqdimot yoki video ko'rsatish bilan tenglashtirish noto'g'ri ekanini, raqamli vositalar tarixiy savol, dalil, izlanish va xulosa bilan bog'langandagina didaktik qiymat kasb etishini asoslaydi. Tadqiqotda O'zbekiston ta'lim siyosati, tarix fani o'quv dasturlari, UNESCOning fuqarolik va madaniy ta'limga oid yondashuvlari, inquiry-based learning nazariyasi va lokal tarixni o'qitish tajribasi umumlashtirildi. Natijada raqamli-lokal tarix darsining olti elementli modeli — lokal muammo, raqamli qidiruv, manba seleksiyasi, dala kuzatuvi, tarixiy hikoya yaratish va jamoatchilikka taqdim etish — ishlab chiqildi. Maqola tarix darsini o'quvchi yashayotgan hudud, oila xotirasi, mahalla tarixi va milliy tarix o'rtasidagi bog'lanishni ochuvchi tadqiqot maydoniga aylantirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli tarix, lokal tarix, tarix o'qitish metodikasi, tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim, og'zaki tarix, elektron arxiv, tarixiy xarita, muzey pedagogikasi, fuqarolik kompetensiyasi.

Abstract. The article analyzes the methodology of organizing inquiry-based history lessons through digital resources, local history materials, museums, archives, maps, community history, oral history and visual sources. It argues that digitalization in history education should not be reduced to slides or video demonstrations; digital tools gain didactic value only when they are connected with historical questions, evidence, investigation and reasoned conclusions. The study proposes a six-element model of digital-local history instruction: local problem, digital search, source selection, field observation, historical narrative production and public presentation.

Keywords: digital history, local history, history teaching methodology, inquiry-based learning, oral history, electronic archive, historical map, museum pedagogy, civic competence.

Аннотация. В статье анализируется методика организации исследовательского обучения истории на основе цифровых ресурсов, материалов локальной истории, музеев, архивов, карт, истории махалли, устной

истории и визуальных источников. Обосновывается, что цифровизация исторического образования не сводится к презентации или видеоматериалу; цифровые средства приобретают дидактическую ценность только при связи с историческим вопросом, доказательствами, поиском и аргументированным выводом. Предложена шестикомпонентная модель цифрово-локального урока истории.

Ключевые слова: цифровая история, локальная история, методика преподавания истории, исследовательское обучение, устная история, электронный архив, историческая карта, музейная педагогика, гражданская компетентность.

Kirish.

XXI asr tarix o'qituvchisi uchun eng muhim metodik savol "raqamli vositalardan foydalanaymi?" emas, balki "raqamli vosita o'quvchini tarixiy tadqiqotga olib kiradimi?" degan savoldir. Chunki sinf xonasida proyektor yonishi, slayd almashtirilishi yoki internetdan topilgan videoning ko'rsatilishi darsni avtomatik ravishda innovatsion qilmaydi; ba'zan u faqat bo'ning elektron qarindoshi bo'lib qoladi. Tarix ta'limida raqamlashtirishning haqiqiy qiymati o'quvchi tarixiy savol qo'ygan, elektron yoki lokal manbani izlagan, topilgan materialning ishonchligini tekshirgan, uni o'z hududi, oilasi, mahallasi yoki shahri tarixi bilan bog'lagan va dalilga tayangan xulosa yaratgan paytda yuzaga chiqadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning ilmiylik, uzluksizlik, ochiqlik va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillari belgilangan [1]; Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida esa ta'lim sifatini oshirish, yoshlar salohiyatini rivojlantirish, madaniy merosni asrash va raqamli rivojlanish vazifalari umumdavlat siyosati darajasida qo'yilgan [2]. Tarix fani shu vazifalarning kesishgan nuqtasida turadi: u bir tomondan o'quvchiga milliy tarix, madaniy meros, davlatlilik an'analari va ijtimoiy xotirani anglatadi, ikkinchi tomondan uni zamonaviy axborot muhitida manbani tanlash, tekshirish, solishtirish va noto'g'ri talqinlardan himoyalaniishga o'rgatadi. Raqamli davrda tarixiy axborot hajmi juda katta, lekin dalil sifati bir xil emas; internetdagi har bir matn manba emas, har bir rasm hujjat emas, har bir video esa tarixiy haqiqat emas. Shu sababli tarix o'qitish metodikasi raqamli vositalarni "ko'rgazmalilik" darajasida emas, manbashunoslik, tadqiqot va kommunikatsiya darajasida qo'llashi zarur. Lokal tarix materiallari bu jarayonda alohida ahamiyatga ega, chunki o'quvchi yirik tarixiy jarayonlarni o'z hududi misolida ko'rganda tarix abstrakt voqea emas, yashab turgan joyi, ko'chasi, mahallasi, oila xotirasi, masjid, maktab, bozor, irrigatsiya tarmog'i, yodgorlik yoki muzey eksponati bilan bog'liq jonli tajriba ekanini anglaydi. UNESCO global fuqarolik ta'limida o'quvchini o'z jamiyati va keng dunyo o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yo'naltirish zarurligini ta'kidlaydi [8], tinchlik va inson huquqlari bo'yicha ta'lim tavsiyalarida esa ta'limning madaniyatlararo muloqot, demokratik qadriyatlar va barqaror rivojlanish bilan bog'liqligi ko'rsatiladi [7]. Bu yondashuv tarix darsida lokal tarixni mayda faktlar jamlanmasi sifatida emas, milliy va umumjahon tarixini tushunish uchun kirish eshigi sifatida qo'llash imkonini beradi. Masalan, bitta mahalla tarixi orqali sovet davridagi urbanizatsiya, mustaqillikdan keyingi ijtimoiy infratuzilma, migratsiya, me'moriy muhit, mahalliy hunarmandchilik

yoki ta'lim muassasalari rivojini o'rganish mumkin; bitta eski xarita orqali yer-suv munosabatlari, savdo yo'llari, mudofaa ehtiyojlari va aholi joylashuvi tahlil qilinadi; bitta og'zaki tarix suhbatida esa xotira, subyektivlik, avlodlararo tajriba va tarixiy dalil o'rtasidagi farq ko'rinadi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston tarix ta'limida raqamli resurslar ko'payib borayotgan bo'lsa-da, ularni lokal tarix bilan integratsiyalashgan tadqiqotga yo'naltirilgan dars modeli sifatida qo'llash hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ko'plab darslarda raqamli material ko'rsatish vositasi bo'lib qoladi, lokal tarix esa tadbir yoki ekskursiya bilan cheklanadi; aslida esa ular birgalikda kuchli metodik konstruktsiya yaratishi mumkin. Maqolaning maqsadi tarix darslarida raqamli va lokal tarix materiallari asosida tadqiqotga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishning ilmiy-metodik modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning obyekti tarix ta'limida izlanish faoliyatini tashkil etish jarayoni, predmeti esa raqamli resurslar va lokal tarix manbalarini dars maqsadi, topshiriqlar tizimi va baholash mezonlari bilan integratsiyalash metodikasidir. Ilmiy faraz quyidagicha ifodalanadi: agar tarix darsida lokal tarixiy muammo raqamli qidiruv, manba seleksiyasi, dala kuzatuv, og'zaki tarix, xarita va vizual dalillar bilan bog'lanib, yakunda o'quvchi tomonidan tarixiy hikoya, mini-loyiha yoki jamoatchilikka taqdimot shaklida yakunlansa, tarixiy bilimning shaxsiy ma'nosi, tanqidiy manba savodxonligi va fuqarolik kompetensiyasi sezilarli darajada kuchayadi. Bu farazning metodik qimmat shundaki, u o'quvchini darslikni passiv o'qiydigan subyekt emas, kichik tadqiqot olib boradigan, dalil tanlaydigan va mahalliy tarixni milliy tarix kontekstiga joylashtiradigan faol ishtirokchi sifatida ko'radi. Masalaning dolzarbligi yana shundaki, lokal tarix o'quvchining identifikatsiya jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. O'quvchi o'z ko'chasining nomi, maktabi tarixi, hududdagi yodgorlik, eski surat yoki oilaviy hujjat orqali o'tmishni ushlab ko'rgandek bo'ladi; bu tarixni shaxsiy tajribaga yaqinlashtiradi. Biroq aynan shu yaqinlik metodik mas'uliyatni kuchaytiradi, chunki shaxsiy xotira va ilmiy tarix chegarasi tushuntirilmasa, dars dalildan ko'ra taassurotga tayanib qolishi mumkin. Raqamli vositalar esa bu materiallarni saqlash, taqqoslash, vizuallashtirish va baham ko'rish imkonini beradi; demak, lokal tarix va raqamli tarix bir-birini to'ldiradigan ikki metodik qanotdir.

Metodlar.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, pedagogik modellashtirish, lokal tarix kontent-tahlili, raqamli resurslarni didaktik ekspertiza qilish, qiyosiy tahlil, loyiha metodi va reflektiv baholash usullaridan foydalanildi. Dastlab tarix fanidan o'quv dasturlaridagi mavzular tahlil qilinib, ularning qaysi qismi lokal tarix materiallari bilan tabiiy bog'lanishi mumkinligi aniqlashtirildi: qadimgi davr va arxeologiya mavzulari mahalliy topilmalar, muzey eksponatlari va xaritalar bilan; o'rta asrlar mavzulari shaharozlik, savdo yo'llari, hunarmandchilik, me'moriy yodgorliklar va yozma manbalar bilan; yangi davr mavzulari ma'muriy islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ta'lim muassasalari, mahalla tizimi va oilaviy xotira bilan; eng yangi tarix mavzulari mustaqillik, urbanizatsiya, infratuzilma, madaniy meros va fuqarolik faolligi bilan bog'landi [3]. Keyin raqamli resurslar uch darajaga bo'lindi: birinchi daraja tayyor axborot resurslari — elektron darslik, maqola, ensiklopediya va ma'lumot portallari; ikkinchi daraja manbaviy resurslar — raqamlashtirilgan hujjat, surat, xarita, gazeta sahifasi, muzey katalogi va arxiv materiallari; uchinchi daraja ishlab

chiqaruvchi resurslar — interaktiv xarita, vaqt chizig‘i, raqamli ko‘rgazma, podkast, videointervyu, infografika yoki loyiha sayti. Metodik nuqtayi nazardan eng muhim xulosa shundan iborat bo‘ldiki, raqamli resursning didaktik qiymati uning texnik yangiligida emas, o‘quvchini qanday tarixiy amal bajarishga undashidir: resurs savol tug‘dirsa, dalilni tekshirtirsa, manbalarni solishtirtirsa va xulosa yaratishga majbur qilsa, u ta’limiy qiymatga ega; aks holda u faqat darsning bezagi bo‘lib qoladi. Lokal tarix materiallarini tanlash uchun besh mezon ishlab chiqildi: tarixiy ahamiyat, o‘quv dasturiga moslik, manba ishonchliligi, yosh xususiyatiga moslik va etik xavfsizlik. Etik xavfsizlik ayniqsa og‘zaki tarix suhbatlarida muhim: o‘quvchi keksalar, mahalla faollari yoki oila a’zolari bilan suhbat qilganda shaxsiy ma’lumot, siyosiy nozik xotira, diniy yoki oilaviy mavzularni ehtiyotkorlik bilan ishlashi kerak; tarixiy izlanish hech qachon odamlarning shaxsiy hayotiga qo‘pol kirib borish huquqini bermaydi. Tadqiqotga yo‘naltirilgan dars modeli olti element asosida ishlab chiqildi. Birinchi element — lokal muammo: dars “Nega bizning hududimizda ayrim ko‘chalar tarixiy shaxslar nomi bilan atalgan?”, “Mahalladagi eski bino yoki yodgorlik qaysi davr xotirasini saqlaydi?”, “Mahalliy bozor yoki suv tarmog‘i hududning iqtisodiy tarixini qanday aks ettiradi?” kabi savoldan boshlanadi. Ikkinchi element — raqamli qidiruv: o‘quvchilar rasmiy, ilmiy va ta’limiy resurslardan dastlabki ma’lumot topadi, lekin har bir topilmani muallif, sana, manba turi, maqsad va ishonchlilik bo‘yicha baholaydi. Uchinchi element — manba seleksiyasi: o‘quvchi uchdan beshtagacha dalil tanlaydi, ularning qaysi biri birlamchi, qaysi biri ikkilamchi, qaysi biri vizual, qaysi biri og‘zaki ekanini belgilaydi. To‘rtinchi element — dala kuzatuv: sinf yoki kichik guruh maktab atrofidagi yodgorlik, muzey, kutubxona, mahalla idorasi, ko‘cha nomi, qabriston yozuvi, kanal, ko‘prik, eski bino yoki oilaviy arxivni kuzatadi; kuzatuvda fotosurat olish, joylashuvni xaritada belgilash, qisqa tavsif yozish va dastlabki savollar tuzish ko‘zda tutiladi. Beshinchi element — tarixiy hikoya yaratish: o‘quvchi to‘plangan dalillar asosida mahalliy hodisani milliy yoki mintaqaviy tarix kontekstiga joylashtiradi, masalan, mahalla maktabi tarixini ta’lim siyosati bilan, eski savdo nuqtasini iqtisodiy tarix bilan, suv inshootini irrigatsiya va aholi joylashuvi bilan bog‘laydi. Oltinchi element — jamoatchilikka taqdim etish: loyiha natijasi sinfda og‘zaki himoya, raqamli ko‘rgazma, devoriy gazeta, podkast, qisqa video, xarita yoki yozma maqola sifatida taqdim qilinadi. Baholash uchun to‘rt blokli rubrika ishlab chiqildi: tarixiy savolning aniqligi, manbalar sifati va tahlili, lokal va umumiy tarix bog‘lanishi, yakuniy mahsulotning dalillanganligi va kommunikativ madaniyati. Ushbu metodologiya inquiry-based learning tamoyiliga tayanadi, chunki o‘quvchi tayyor javobni qabul qilmaydi, balki savol qo‘yadi, dalil izlaydi, taxminni tekshiradi va natijani himoya qiladi [4]. Shu bilan birga, model O‘zbekiston ta’lim muhiti uchun moslashtirildi: dars vaqti, sinf zichligi, internet imkoniyati, mahalliy resurslarga kirish, ota-ona va mahalla bilan hamkorlik kabi omillar hisobga olindi. Tadqiqot usullarining integratsion xarakteri uning amaliy qiymatini oshiradi, chunki tarix darsi laboratoriya emas, lekin u kichik tadqiqot maydoniga aylanishi mumkin; faqat buning uchun o‘qituvchi projektorni yoqishdan oldin savolni yoqishi kerak. Metodik loyihalash jarayonida darslarni uch formatda tashkil etish imkoniyati ishlab chiqildi. Birinchi format — “mini-tadqiqot darsi”: u bitta mavzu doirasida 30–40 daqiqalik manba tahlili, qisqa raqamli qidiruv va yakuniy xulosadan iborat bo‘ladi. Ikkinchi format — “lokal

tarix haftaligi”: bunda bir necha dars davomida sinf kichik guruhlarga bo‘linib, mahalla, maktab, muzey yoki oilaviy arxivga oid savollar ustida ishlaydi. Uchinchi format — “yakuniy loyiha”: chorak yoki semestr yakunida o‘quvchilar raqamli ko‘rgazma, tarixiy xarita, mini-film, audiodintervyu yoki yozma tadqiqot shaklida mahsulot taqdim etadi. Har bir format uchun o‘qituvchi roli turlicha belgilanadi: mini-tadqiqotda u savol va manbani beradi, haftalikda yo‘nalish va xavfsizlikni nazorat qiladi, yakuniy loyihada esa maslahat, ekspertiza va baholashni amalga oshiradi. Shuningdek, o‘quvchilar uchun “manba pasporti” namunasi ishlab chiqildi: manba nomi, turi, muallifi, yaratilgan vaqti, topilgan joyi, asosiy mazmuni, ishonchlilik darajasi, cheklanishlari va dars savoliga aloqasi ko‘rsatiladi. Bu oddiy shakl o‘quvchini internetdan ko‘chirib olishdan ilmiy tanlashga o‘tkazadi. Tadqiqot dizaynida xavfsizlik va akademik halollik bo‘yicha ham alohida qoidalar belgilandi. O‘quvchilar foydalanadigan fotosurat, intervyu, xarita yoki hujjat manbasi ko‘rsatilishi, shaxsiy suhbatlar rozilik asosida olinishi, ijtimoiy tarmoqlardan olingan materiallar esa tekshirilmasdan asosiy dalil sifatida ishlatilmasligi kerak. O‘qituvchi har bir guruhga manba ro‘yxatini yuritishni, sitata va parafrazani farqlashni, olingan ma’lumotni o‘z so‘zi bilan izohlashni va yakuniy mahsulotda havola madaniyatiga rioya qilishni o‘rgatadi. Bu talablar kichik tuyulishi mumkin, ammo ular keyingi ilmiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan akademik intizomni erta shakllantiradi.

Natijalar.

Tadqiqot natijasida tarix darslarida raqamli va lokal tarix materiallarini qo‘llashning uchta metodik darajasi ajratildi: illyustrativ daraja, analitik daraja va tadqiqot-produktiv daraja. Illyustrativ darajada o‘qituvchi video, rasm, xarita yoki slaydni mavzuni ko‘rsatish uchun ishlatadi; bu daraja darsni jonlantiradi, ammo o‘quvchining tarixiy fikrlashini chuqur o‘zgartirmaydi. Analitik darajada o‘quvchi raqamli yoki lokal manbani savollar asosida tahlil qiladi, manba muallifi, konteksti, mazmuni va ishonchliligini tekshiradi; bu daraja tarixiy savodxonlikni rivojlantiradi. Tadqiqot-produktiv darajada esa o‘quvchi lokal muammoni mustaqil o‘rganadi, raqamli va real manbalarni birlashtiradi, dalillar asosida tarixiy hikoya yoki loyiha mahsuloti yaratadi; aynan shu daraja kompetensiyaviy yondashuvning eng to‘liq ko‘rinishi sifatida baholandi. Ikkinchi natija raqamli-lokal tarix darsining olti elementli modelida namoyon bo‘ldi: lokal muammo darsning mazmuniy markazini belgilaydi, raqamli qidiruv axborot maydonini ochadi, manba seleksiyasi ilmiy ehtiyotkorlikni shakllantiradi, dala kuzatuvni tarixni yashash muhiti bilan bog‘laydi, tarixiy hikoya yaratish dalillarni mazmunli struktura ichiga joylashtiradi, jamoatchilikka taqdim etish esa o‘quvchi ishini ijtimoiy muloqotga olib chiqadi. Modelning kuchli tomoni shundaki, u o‘quvchini bir vaqtning o‘zida uch rolda harakatlantiradi: tadqiqotchi sifatida savol qo‘yadi va manba tekshiradi, muallif sifatida tarixiy matn yoki raqamli mahsulot yaratadi, fuqaro sifatida o‘z hududi va madaniy merosiga mas’uliyat bilan qaraydi. Uchinchi natija lokal tarix materiallarining motivatsion ta’siri bilan bog‘liq bo‘ldi: o‘quvchi o‘z mahallasi, ko‘chasi, oilasi, maktabi yoki shahriga aloqador tarixiy dalilni ko‘rganda mavzu uzoq va begona davr emas, shaxsiy tajribaga yaqin bilim maydoni sifatida qabul qilinadi. Biroq bu yaqinlik ilmiylikni susaytirmasligi kerak; aksincha, yaqin material aynan dalil intizomi bilan tahlil qilinganda tarixiy tafakkur kuchayadi. Masalan, “bobom shunday degan” og‘zaki xotira manba sifatida qimmatli,

ammo u avtomatik tarixiy haqiqat emas; uni sana, joy, boshqa manba, umumiy kontekst va subyektivlik ehtimoli bilan tekshirish zarur. To‘rtinchi natija raqamli manba savodxonligining tarix ta’limidagi o‘rni kuchayganini ko‘rsatdi: o‘quvchi internetdan topilgan ma’lumotni manba turi, muallif, nashr joyi, sana, havola, vizual manipulyatsiya ehtimoli va boshqa manbalar bilan mosligi bo‘yicha baholashga o‘rganadi. Bu ko‘nikma faqat tarix fani uchun emas, axborot xavfsizligi va fuqarolik madaniyati uchun ham zarur. Beshinchi natija muzey pedagogikasi va dala kuzatuvini darsdan tashqari tadbir emas, o‘quv dasturi bilan bog‘langan o‘quv topshirig‘i sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatdi. Muzeyga borish “sayr” bo‘lib qolmasligi uchun o‘quvchiga oldindan tadqiqot savoli, eksponat pasporti, kuzatuv jadvali, fotosurat tavsifi va yakuniy xulosa mezonlari berilishi kerak; aks holda eng yaxshi eksponat ham selfi foniga aylanib qoladi. Oltinchi natija tarixiy xarita bilan ishlashning raqamli-lokal darsdagi ahamiyatini ochib berdi: xarita orqali o‘quvchi joylashuv, masofa, yo‘l, suv manbasi, savdo yo‘nalishi, mudofaa nuqtasi va aholi zichligi kabi omillarni ko‘radi; bu esa voqealarni faqat matn emas, makoniy jarayon sifatida anglashga yordam beradi. Yettiinchi natija yakuniy mahsulotning metodik qiymati bilan bog‘liq: o‘quvchi raqamli ko‘rgazma, mini-maqola, audio intervyu, vaqt chizig‘i, xarita yoki poster tayyorlaganda bilim nutqiy, vizual va kommunikativ shaklga kiradi; bunday mahsulotni baholashda dizayn chiroyi emas, dalil sifati, manba ko‘rsatilishi, xulosa mantiqi va tarixiy kontekst ustuvor bo‘lishi kerak. Taklif etilgan rubrika o‘quvchining ishini to‘rt darajada baholaydi: boshlang‘ich darajada mavzu tasvirlanadi, ammo dalil kam; rivojlanayotgan darajada dalil bor, lekin kontekst zaif; yetarli darajada dalil va kontekst bog‘lanadi; yuqori darajada esa dalil, kontekst, talqin va taqdimot yaxlit tarixiy argumentga aylanadi. Natijalarning ilmiy yangiligi raqamli tarix va lokal tarixni alohida emas, integratsiyalashgan metodik tizim sifatida ko‘rsatishidir. Amaliy qiymati esa o‘qituvchiga aniq dars algoritmi berishida: mahalliy savol tanlanadi, raqamli qidiruv amalga oshiriladi, manba saralanadi, hududiy kuzatuv qilinadi, tarixiy hikoya yoziladi va natija himoya qilinadi. Bu model tarix darsini sinfxona devorlaridan tashqariga chiqaradi, lekin nazoratsiz tarqatib yubormaydi; aksincha, hududiy tajribani ilmiy savol va dalil intizomi bilan tartibga soladi. Shu tariqa tarix fani o‘quvchi uchun “kitobdagi o‘tmish”dan “men yashayotgan joyning izohlanadigan xotirasi”ga aylanadi. Natijalar asosida lokal tarix loyihalarining besh tipik yo‘nalishi belgilandi. Birinchi yo‘nalish — “joy nomlari tarixi”: ko‘cha, mahalla, ariq, tepalik, ziyoratgoh yoki bozor nomining kelib chiqishi o‘rganiladi va u umumiy tarixiy jarayonlar bilan bog‘lanadi. Ikkinchi yo‘nalish — “maktab va ta’lim tarixi”: maktab binosi, eski bitiruvchilar, o‘qituvchilar xotirasi, fotoalbomlar va hujjatlar asosida mahalliy ta’lim tarixining kichik rekonstruksiyasi tuziladi. Uchinchi yo‘nalish — “me’moriy va moddiy meros”: eski bino, masjid, madrasa, ko‘prik, qabriston yozuvi, hunarmandchilik buyumi yoki uy-ro‘zg‘or predmeti tarixiy kontekstda tahlil qilinadi. To‘rtinchi yo‘nalish — “og‘zaki tarix”: ma’lum davrni boshdan kechirgan shaxslar bilan suhbat o‘tkaziladi, lekin xotira manba sifatida tekshiriladi va boshqa dalillar bilan solishtiriladi. Beshinchi yo‘nalish — “tarixiy makon xaritasi”: o‘quvchilar o‘z hududidagi tarixiy obyektlarni xaritada belgilab, ularning davri, funksiyasi va hozirgi holatini izohlaydi. Ushbu yo‘nalishlar tarix fanini hududiy material bilan boyitadi va o‘quvchiga kichik obyekt ortidagi katta jarayonni ko‘rish imkonini beradi. Model qo‘llanganda o‘quvchilarda uch turdagi

natija kutiladi: kognitiv natija — tarixiy jarayonni dalillar asosida tushuntirish; amaliy natija — raqamli va lokal manbalar bilan ishlash, xarita yoki ko‘rgazma tuzish, intervyu olish; qadriyatli natija — madaniy merosga mas’uliyat, mahalliy xotiraga hurmat va tarixiy dalilga ehtiyotkor munosabat. Ushbu uchlik baholashda ham aks etishi kerak. Agar faqat kognitiv natija baholansa, loyiha sovuq referatga aylanadi; agar faqat qadriyatli natija baholansa, ilmiylik zaiflashadi; agar amaliy natija baholanmasa, raqamli va lokal kompetensiyalar rivojlanmaydi. Shu sababli rubrika uch yo‘nalishni teng ushlab turishi lozim.

Muhokama.

Raqamli va lokal tarix materiallari asosida tadqiqotga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etish tarix o‘qituvchisidan yangi metodik madaniyatni talab qiladi. Bu madaniyatda o‘qituvchi faqat ma’lumot yetkazuvchi emas, balki tadqiqot muhitini loyihalovchi, manba xavfsizligini ta’minlovchi, savolni aniqlashtiruvchi va o‘quvchi xulosasining dalillanganligini nazorat qiluvchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli vositalar darsni tezlashtiradi, lekin tezlik har doim ham tushunish degani emas; ayrim hollarda o‘quvchi besh daqiqada o‘nta sayt ochadi, ammo bitta manbani ham tanqidiy o‘qimaydi. Shu sababli raqamli tarix metodikasi “ko‘p topish” emas, “to‘g‘ri tanlash va asosli ishlatish” tamoyiliga tayanishi kerak. Lokal tarix materiallari esa motivatsiya beradi, lekin ularni romantikashtirish xavfi mavjud: o‘z hududiga mehr tarixiy tadqiqotni bezashi mumkin, ammo dalil o‘rnini bosmasligi kerak. Masalan, mahalla tarixiga oid loyiha faqat faxriy iboralar bilan yozilsa, u tarbiyaviy matn bo‘lishi mumkin, lekin ilmiy-metodik mahsulot bo‘la olmaydi; u hujjat, xotira, xarita, surat, statistik ma’lumot yoki boshqa dalillar bilan boyitilgandagina tarixiy tadqiqot sifatiga yaqinlashadi. O‘zbekiston sharoitida ushbu modelni joriy etishda bir necha muammolar yuzaga chiqishi mumkin. Birinchi muammo — resurslar tengsizligi: barcha maktab yoki ta’lim muassasalarida barqaror internet, raqamli qurilma, elektron kutubxona yoki muzeyga yaqinlik bir xil emas. Bunga javoban modelning moslashuvchan varianti taklif qilinadi: internet bo‘lmagan holatda o‘qituvchi oldindan chop etilgan manbalar papkasini tayyorlaydi, dala kuzatuv maktab atrofidagi obyektlar bilan cheklanadi, raqamli mahsulot o‘rniga devoriy ko‘rgazma yoki yozma portfoliodan foydalaniladi. Ikkinchi muammo — o‘qituvchining tayyorgarligi: raqamli manba tekshiruv, og‘zaki tarix etikasi, xarita bilan ishlash va loyiha baholash ko‘nikmalari maxsus metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun tarix o‘qituvchilari malaka oshirish kurslarida “raqamli-lokal tarix darsi dizayni” bo‘yicha amaliy modullar kiritilishi maqsadga muvofiq. Uchinchi muammo — vaqt: tadqiqotga yo‘naltirilgan dars an’anaviy bayonga qaraganda ko‘proq vaqt oladi. Biroq barcha mavzularni loyiha shakliga aylantirish shart emas; o‘quv yilida 3–4 ta yirik lokal tarix loyihasi, har oyda 1 ta mini-manba tahlili, har mavzuda esa kamida 1 ta raqamli yoki vizual dalil bilan ishlash yetarli metodik ritm yaratishi mumkin. To‘rtinchi muammo — baholash subyektivligi: loyiha ishlari chiroyli dizayn yoki notiqlik bilan ilmiylikni berkitib yuborishi mumkin. Shu sababli rubrikada dalil sifati, manba ko‘rsatilishi, tarixiy kontekst, xulosa mantiqi va etik me’yorlar alohida band sifatida kiritilishi shart. Beshinchi muammo — axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumot: og‘zaki tarix suhbatlari va fotosuratlar bilan ishlashda rozilik, shaxsiy daxlsizlik, noto‘g‘ri tarqatish va nozik mavzularni ommaga chiqarish masalalari qat’iy

tushuntirilishi kerak. UNESCOning ta'lim, tinchlik, inson huquqlari va global fuqarolik haqidagi yondashuvlari bu borada muhim normativ-axloqiy fon yaratadi [7; 8]. Raqamli-lokal tarix darsining yana bir muhim jihati shundaki, u tarix fanini boshqa fanlar bilan tabiiy integratsiyalaydi: geografiya xarita va makon tahlilini beradi, ona tili tarixiy hikoya yozish va intervyu matnini tahrirlashga yordam beradi, informatika raqamli mahsulot yaratishni qo'llab-quvvatlaydi, tasviriy san'at va dizayn ko'rgazma madaniyatini boyitadi. Biroq integratsiya "hamma narsadan oz-oz" degani emas; tarixiy savol markazda qolishi, boshqa fanlar esa unga xizmat qilishi kerak. Modelning nazariy kuchi inquiry-based learning bilan bog'liq: o'quvchi savol qo'yadi, dalil topadi, taxminni tekshiradi va natijani himoya qiladi [4]. Amaliy kuchi esa lokal tarix bilan bog'liq: o'quvchi tarixni o'z hayotiy makonida ko'radi. Tarbiyaviy kuchi esa fuqarolik mas'uliyatida: o'quvchi yodgorlikka, mahalla tarixiga, oilaviy arxivga yoki muzey eksponatiga befarq qarashdan chiqadi. Shu bilan birga, tarix ta'limida lokal tarixdan foydalanish milliy tarixni parchalab yubormasligi kerak; har bir lokal dalil umumiy tarixiy jarayon bilan bog'lanishi lozim. Masalan, bitta mahalladagi maktab tarixi mamlakatdagi ta'lim siyosati, bitta eski ko'prik transport va iqtisodiy aloqalar, bitta qabriston yozuvi demografiya va madaniy xotira, bitta suv inshooti esa irrigatsiya tarixi bilan bog'lanadi. Shunda o'quvchi kichik fakt ortida katta jarayonni ko'radi. Raqamli va lokal tarix metodikasi shu ma'noda tarix darsining optikasini o'zgartiradi: o'qituvchi mikroskop va teleskopni bir vaqtda ishlatadi — mahalliy detalni ko'rsatadi, keyin uni milliy va jahon tarixi ufqiga olib chiqadi. Bu model tarixni mayda esdaliklar albomiga aylantirmaydi, balki xotira va ilmiy tahlil o'rtasida metodik ko'prik quradi. Muhokamada raqamli-lokal yondashuvning tarbiyaviy natijalarini ham alohida ta'kidlash zarur. O'quvchi mahalla tarixini o'rganar ekan, u faqat dalil yig'maydi; u o'z atrofidagi madaniy izlarni ko'rishni, kattalar xotirasini tinglashni, yodgorlik va hujjatga ehtiyotkor munosabatda bo'lishni o'rganadi. Bu jarayon tarixiy xotirani shaxsiy javobgarlik bilan bog'laydi. Biroq metodik nazorat bo'lmasa, lokal tarix darsi hissiy hikoyaga aylanib ketishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi har doim "bu ma'lumotni qaysi manba tasdiqlaydi?", "bu xotira qaysi davrga tegishli?", "bu obyektning umumiy tarixdagi o'rnini nimada?" kabi savollarni markazda ushlab turishi kerak. Raqamli mahsulotlarni baholashda ham ehtiyotkorlik talab etiladi: chiroyli video yoki rangli infografika dalilning o'rnini bosmaydi. Tarixiy loyiha sifati montaj effektlari bilan emas, manba aniqligi va xulosa mantiqi bilan belgilanadi. Bu holat o'quvchilarga axborot jamiyatida muhim bo'lgan media savodxonlikni ham o'rgatadi: ular ko'rkam ko'rinish va ilmiy ishonchlilik bir xil narsa emasligini anglaydi. Raqamli-lokal tarix yondashuvi oliy ta'limda ham samarali bo'lishi mumkin. Tarix yo'nalishi talabalari uchun bu model manbashunoslik, tarixshunoslik, muzeyshunoslik va pedagogik amaliyotni birlashtiradi; ular nafaqat tayyor dars konspekti, balki real lokal manbalar asosida o'quv moduli ishlab chiqishni o'rganadilar. Bu esa bo'lajak tarix o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi, chunki u auditoriyaga kirganda faqat ma'ruza matniga emas, manba, savol, loyiha va baholash vositasiga ega bo'ladi.

Xulosa.

Raqamli va lokal tarix materiallari asosida tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim tarix o'qitish metodikasining istiqbolli yo'nalishi bo'lib, u o'quvchini passiv tinglovchi yoki tayyor matnni qayta aytuvchi subyekt sifatida emas, savol qo'yadigan, manba

tanlaydigan, dalil tekshiradigan, hududiy xotirani umumiy tarixiy jarayonlar bilan bog'laydigan faol tadqiqotchi sifatida shakllantiradi. Maqolada ishlab chiqilgan olti elementli model — lokal muammo, raqamli qidiruv, manba seleksiyasi, dala kuzatuvi, tarixiy hikoya yaratish va jamoatchilikka taqdim etish — tarix darsini raqamli ko'rgazmadan haqiqiy izlanish jarayoniga aylantirish imkonini beradi. Modelning asosiy ilmiy xulosasi shuki, raqamli texnologiya o'z-o'zidan innovatsiya emas; u tarixiy savol va dalil madaniyati bilan bog'langandagina metodik innovatsiyaga aylanadi. Lokal tarix ham o'z-o'zidan ilmiylik bermaydi; u manbalar, kontekst va tanqidiy tahlil bilan ishlangandagina tarixiy tafakkurni rivojlantiradi. Shuning uchun tarix o'qituvchisi har bir raqamli yoki lokal materialni darsga kiritishdan oldin uch savolga javob berishi kerak: bu material qaysi tarixiy savolga xizmat qiladi, o'quvchi u bilan qaysi fikrlash amalini bajaradi va yakunda qanday dalillangan mahsulot yaratadi? Amaliy tavsiyalar sifatida tarix darslarida o'quv yiliga bir necha lokal tarix loyihasini rejalashtirish, har bir loyiha uchun manba tekshirish varaqasi va baholash rubrikasini ishlab chiqish, mahalla, muzey, kutubxona, arxiv, oila va maktab tarixini o'quv dasturi mavzulari bilan bog'lash, o'quvchilarga og'zaki tarix etikasi va raqamli xavfsizlik bo'yicha qisqa yo'riqnoma berish, yakuniy mahsulotni faqat dizayn yoki hajm bo'yicha emas, dalil sifati va xulosa mantiqi bo'yicha baholash tavsiya etiladi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati raqamli tarix, lokal tarix va tadqiqotga yo'naltirilgan ta'limni yagona metodik konstruktsiya sifatida asoslashidadir; amaliy ahamiyati esa o'qituvchi uchun moslashuvchan dars algoritmini taklif etishida. Kelgusida mazkur modelni turli yosh bosqichlari, shahar va qishloq maktablari, akademik litseylar hamda oliy ta'limdagi tarix kurslari kesimida empirik sinovdan o'tkazish, raqamli portfoliolarini baholash mezonlarini ishlab chiqish, lokal tarix loyihalarining fuqarolik kompetensiyasiga ta'sirini o'lchash va elektron arxivlar bilan ishlash bo'yicha o'qituvchi kompetensiyasini rivojlantirish masalalarini alohida tadqiq qilish zarur. Yakuniy fikr shuki, yaxshi tarix darsi o'quvchini o'tmish haqida gapirtiradi, juda yaxshi tarix darsi esa uni dalil topishga, savol berishga va o'z yashayotgan joyining tarixiy ma'nosini anglashga majbur qiladi. Bunday darsda o'tmish muzey vitrinasida qolmaydi; u o'quvchining qo'lida xarita, ovoz yozuvi, hujjat, surat va dalillangan matn shaklida qayta o'qiladi. Shuningdek, raqamli-lokal tarix metodikasining muvaffaqiyati hamkorlik muhitiga bog'liq: maktab yoki kafedra kutubxona, muzey, arxiv, mahalla faollari, ota-onalar va mahalliy tadqiqotchilar bilan aloqa o'rnatilgan, dars mazmuni sezilarli bo'yidi. Biroq hamkorlik ilmiy mezonlarni susaytirmasligi, aksincha manba bazasini kengaytirishi kerak. Kelgusida har bir hudud bo'yicha kichik lokal tarix manbalari bankini yaratish, o'qituvchilar uchun tayyor manba pasportlari va loyiha rubrikalarini ishlab chiqish, o'quvchilar ishlarini elektron portfolioga jamlash tarix ta'limining metodik salohiyatini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli-lokal tarix yondashuvi faqat bitta metod emas, balki tarix fanining ijtimoiy vazifasini yangilovchi tizimdir: u o'quvchini o'tmishga yaqinlashtiradi, lekin dalildan uzoqlashtirmaydi. Natijada tarix o'qitish metodikasi o'quvchi uchun ham, o'qituvchi uchun ham yangi sifat kasb etadi: o'quvchi tarixni o'rganadi, o'qituvchi esa tarixiy o'rganishni tashkil etadi. Farq kichik ko'rinadi, lekin metodik mazmuni juda katta. Raqamli-lokal yondashuvning asosiy yutug'i ham shunda: u darsni ma'lumot uzatish jarayonidan izlanish, dalillash va jamoaviy xotirani anglash jarayoniga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 23.09.2020. Lex.uz.
- [2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. PF–60-son, 28.01.2022. Lex.uz.
- [3] Tarix fanidan o‘quv dasturlari. O‘zbekiston Respublikasi Bilim va malakalarni baholash agentligi rasmiy resursi.
- [4] National Council for the Social Studies. College, Career, and Civic Life (C3) Framework for Social Studies State Standards. Silver Spring, MD: NCSS, 2013.
- [5] Swan, K., Lee, J., Grant, S.G. Inquiry Design Model: Building Inquiries in Social Studies. Silver Spring, MD: NCSS, 2018.
- [6] Wineburg, S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- [7] UNESCO. Recommendation on Education for Peace and Human Rights, International Understanding, Cooperation, Fundamental Freedoms, Global Citizenship and Sustainable Development. Paris: UNESCO, 2023.
- [8] UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015.
- [9] Barton, K.C., Levstik, L.S. Teaching History for the Common Good. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004.
- [10] Dewey, J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
- [11] Husbands, C., Kitson, A., Pendry, A. Understanding History Teaching. Maidenhead: Open University Press, 2003.
- [12] Hooper-Greenhill, E. Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance. London: Routledge, 2007.
- [13] Ritchie, D.A. Doing Oral History. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- [14] Cohen, D.J., Rosenzweig, R. Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
- [15] Stradling, R. Teaching 20th-century European History. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2001.